

İLETİŞİM TARİHİ

Taş Devri Sembollerinden Sosyal Medyaya

Bu kitabın yayın hakkı SİYASAL KİTABEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayıncısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

İletişim Tarihi / Taş Devri Sembollerinden Sosyal Medyaya

David Crowley – Paul Heyer

Orijinal Künye: *Communication in History / Stone Age Symbols to Social Media*
Routledge, Seventh Edition, 2019

Çeviren: Berkay Ersöz

Kitap Editörü: Serdar Öztürk

Redaksiyon: Zeynep Kutayer

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni: Gamze Uçak

©Siyasal Kitabevi Tüm Hakları Saklıdır.

1. Baskı: Eylül 2010, Phoenix Yayınevi

2. - 6. Baskı: Siyasal Kitabevi

7. Baskı: Mart 2023, Siyasal Kitabevi

ISBN No: 978-605-7877-20-8

Siyasal Kitabevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 14016

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt.

14/1 Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

http://www.siyasalkitap.com

Baskı

Gurur Matbaacılık

Sertifika No: 43 575

Zübeyde Hanım Mahallesi Kazım Karabekir Caddesi

Murat Çarşısı No:41/4 Altındağ/ANKARA

Tel: 0312 362 10 11 • www.gururmatbaa.com

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0(312) 419 97 81 pbx

Faks: 0(312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

http://www.siyasalkitap.com

İLETİŞİM TARİHİ

Taş Devri Sembollerinden Sosyal Medyaya

David Crowley

Paul Heyer

7. Baskı

Çeviren: Berkay Ersöz

Don Theall için...
Öğretmen, Bilgin, Dost

İçindekiler

ÖNSÖZ.....	9
GİRİŞ.....	13
BÖLÜM I İLK UYGARLIKLARIN İLETİŞİM ARAÇLARI	17
1 Yazının En Eski Öncüsü.....	21
2 Antik İmparatorluklarda İletişim Araçları.....	35
3 Yazısız Uygarlık- İnkalar ve <i>Quipu</i>	45
4 Yazının Kökenleri	53
BÖLÜM II BATI'DA OKURYAZARLIK GELENEĞİ.....	63
5 Yunan Mirası	67
6 Yazı ve Alfabe Etkisi.....	75
7 Yazı Bilinci Yeniden Yapılandırır	83
8 Orta Çağ'da İletişim ve İnanç	91
BÖLÜM III BASIM DEVRİMİ	101
9 Kâğıt ve Blok Baskı- Çin'den Avrupa'ya.....	105
10 Matbaanın İcadı.....	115
11 İlk Modern Okuryazarlıklar	121
12 Sansasyonculuk ve Haberler.....	135
BÖLÜM IV ELEKTRİK, KABLOLU DÜNYAYI YARATIYOR.....	145
13 Zaman, Mekân ve Telgraf	149
14 Yeni Gazetecilik	157
15 Telefon Liderliği Ele Geçiriyor.....	169
16 Tüketime Hayal Dünyaları	179
17 Kablosuz Dünya	189
BÖLÜM V GÖRÜNTÜ VE SES.....	195
18 Fotoğraf Haberciliğinin İlk Zamanları.....	199
19 Sesi Yazmak	211
20 Fonografin Geliştirilmesi.....	219
21 İlk Hareketli Resimler.....	225
22 Filmler Konuşuyor.....	237

BÖLÜM VI RADYO GÜNLERİ	247
23 Radyonun Kamusal Sesi	251
24 Radyonun İlk Zamanları	257
25 Radyo Programcılığının Altın Çağı	267
26 Orson Welles'in <i>Dünyalar Savaşı</i> Yayını	277
27 Radyonun Sesleri	285
28 Televizyon Çağında Radyo	295
BÖLÜM VII TV ZAMANLARI	303
29 Televizyon Başlıyor	307
30 Yeni Diller	323
31 Televizyona Yer Açmak	333
32 Kargaşadan Huzura	345
33 Aptal Kutusu, Hayranları ve Bağımlıları	357
BÖLÜM VIII DİJİTAL ÇAĞDA YENİ VE ESKİ İLETİŞİM ARAÇLARI	365
34 Medya Nasıl Yeni Medya Oldu?	371
35 İnternetin Popülerleşmesi	377
36 <i>World Wide Web</i>	385
37 <i>Web 2.0</i> 'ın Kültür Tarihi	395
38 Sosyal Medya Tarihi <i>Retweet</i> Ediyor	403
Tartışma Soruları	411
Önerilen Okumalar	417
Katkıda Bulunanlar	423
Dizin	427

Önsöz

Willard D. Rowland, Jr.*

İletişim tarihçiliğinde ikinci önemli yön değişimi yaşanıyor. Çağdaş medya ve kültür alanlarında çalışanlar, insanın modern iletişimi çevreleyen uzun vadeli deneyim ortamına her geçen gün daha çok ilgi gösteriyorlar ve bu ilgi alandaki tarih araştırmalarını yeniden şekillendiriyor. Bu seçki, sahip olduğu özgün yapısı sayesinde bu dönüşüme can alıcı ve gecikmiş bir katkı yapıyor.

İletişim tarihi çoğunlukla basın ve yayım hakkında bir öyküden ibaret olmuştur, bu da genellikle büyük yayınevlerinin ve gazetelerin ya da belli başlı bazı medya kurumlarının ve önemli figürlerin biyografisine, mesela belirli bazı ağlarla, medya patronlarıyla veya film tarzlarıyla ilgili kroniklere indirgenmiştir. Bu tür çalışmaların en iyisi, genellikle azınlıkta olsa bile, anlatısını daha geniş bir toplumsal bağlam içine yerleştirmiş, örneğin demokrasinin değişen biçimleri ve basın arasındaki ilişkileri, sinema ve sosyokültürel deneyim arasındaki ilişkileri veya elektronik medya ve politik ekonomik modeller arasındaki ilişkileri sorgulamıştır. İletişim tarihçiliğindeki ilk önemli yön değişimi, siyaset, hukuk, ekonomi ve kültür hakkındaki bu tarz daha geniş kapsamlı değerlendirmelerin bu tür çalışmaların çok daha olağan, detaylandırılmış öğeleri haline getirilmesi ve bunların sağladığı ipuçlarının muhtelif gazetecilik ve medya tarihlerine daha verimli bir biçimde uygulanması olmuştur.

Bu ilk büyük dönüşüm, yatay referans çerçevesini genişletmeye, medya tarihini toplumsal kurumlara özgü daha geniş bir alanda konumlandırmaya çalışmış, ikinci büyük dönüşüm de bu çerçeveyi dikey olarak genişletmeyi,

* Willard D. Rowland, Jr., Colorado Üniversitesi (Boulder) Gazetecilik ve Kitle İletişimi Okulu'nun eski dekanı ve fahri profesörüdür, artık emekliye ayrılmıştır.

medya kurumları hakkında daha ayrıntılı bir tarihi bütün insanlık tarihini kapsayacak daha derin bir kronolojik zemin üzerinde değerlendirmeyi, insan türünün ve onun uygarlık biçimlerinin gelişiminde iletişimin oynadığı rolü sorgulamayı hedeflemiştir.

Bu kitabı işte bu sonuncu dönüşümün ışığında değerlendirmek gerekir. Editörler, Walter Ong, Elizabeth Eisenstein ve Harold Innis gibi uzmanların çığır açıcı çalışmalarından esinlenmişlerdir. Bu iletişim tarihçileri, iletişim teknolojilerinin bütün temel biçimleriyle ilişkili derin uygarlık bağlamına güçlü bir ilgi besliyor, böylece günümüzün hızla değişen deneyiminin daha iyi anlaşılmasını teşvik ediyorlar.

Öncelikle, iletişim tarihçiliği okulunun bu kitapta iyi bir biçimde ifade edilmiş olan bazı temel ilkeleri üzerinde durmak gerekiyor. Birincisi, bu yaklaşım bütün çağdaş medyayı ve iletişim teknolojilerini, insanın temel ve doğuştan gelen iletişim yeteneklerinin birer uzantısı olarak algılıyor. İletişim araçları donanımı ve kullanımlarının çağdaş biçimlerini –televizyon kameraları, kişisel bilgisayarlar ve uydular– soyut bir biçimde ele almayı reddediyor, bunun yerine bunları, insanın anlam ve simgesel etkileşim sistemlerini yaratmak bakımından özellikle güçlü olan becerilerini ve içgüdülerini kullanırken faydalandığı uzun ve karmaşık bir işlemin parçaları olarak görüyor. Bu bakımdan modern medya teknolojileri, konuşmayı, jestleri, dramayı ve her tür toplumsal ritüeli içeren insansal iletişim teknolojilerinin çok eskiden gelen biçimlerinin, her ne kadar en önemlisi de olsa, yalnızca en sonuncusudur.

İkincisi, bu farklı “teknolojiler” insan deneyiminin farklı dönemlerinde çeşitli biçimlerde etkili olurlarken, türün yeteneklerine özgü karakteristik özelliklerin tanımlanması üzerinde de aynı ölçüde farklılaşan etkilerde bulunmuşlardır. Birey olarak insanın bilişsel yapısı ve insanın toplumsal ilişkilerinin biçimsel kalıpları, belirli dönemlerde egemen olan iletişim biçimleriyle veya sistemleriyle yakından ilişkilidir. Yazıya, basılı yazıya veya elektronik medyaya sahip olmayan sözlü bir kültürün, başka iletişim biçimleri daha ön planda olsaydı dikkat çekici bir şekilde farklılaşacak olan görme, işitme ve bilme tarzlarını destekleyecek belirli bir duyuşsal ve açıklayıcı modele “eğilimli” olduğu görülür. Bu eğilimlerin zaman içinde, siyasal, hukuksal, dinsel ve ekonomik yapılarda söz konusu olan seçenekler arasında yapılan tercihleri belirlemese bile etkileyerek, toplumsal örgütlenmede esaslı değişimleri desteklemiş ve teşvik etmiş oldukları görülür. Bu yüzden, bütün insan deneyimi, büyük ölçüde belirli bir dönemde en güçlü olan iletişim biçimine veya biçimlerine bağlı gibidir.

Üçüncüsü, iletişim sistemleri ile insan düşüncesinin ve deneyiminin geniş kalıpları arasındaki bu ilişkiler bu kadar güçlüyse, iletişimin öyküsü de insanlık tarihine resmi akademik tarih disiplininin kendisi için öne sürdüğünden çok daha yakın olacaktır. On dokuzuncu yüzyılın sonlarından itibaren akademideki tarih, uzlaşım olarak, yine aynı zamanlarda kurulmuş olan temel toplumsal ve hümanistik öğrenim alanları arasında parçalandı. Yani, siyasal tarih, toplumsal tarih, ekonomi tarihi ve hatta kültür tarihi gibi birçok tarih mevcuttur. Bunla-

rın her biri de asıl tarihin, bütün ötekilerin kendisini temel alarak kurulacağı altyapısal tarihin ta kendisi olduğu iddiasıyla öncelikli bir konum edinmeye çalışmıştır. Ancak bugün iletişim tarihinde beliren derin uygarlık perspektifi dolayısıyla başka bir aday daha kendini göstermiştir. Yeni yeni ortaya çıkan haliyle çağdaş iletişim tarihi, iletişim örüntülerinin, sistemlerinin ve teknolojilerinin yalnızca önemli olmadığını, ayrıca insanlık tarihinin merkezinde ve ondan ayrılmaz olduğunu ve de tarihin bütün diğer resmi dallarının onun ışığında yeniden yazılması gerektiğini öne sürüyor.

Bu gibi ilkelere indirgenebilecek haliyle iletişim tarihinin mevcut biçimi, yalnızca tarihin kendisi için değil, ayrıca iletişim araştırmaları ve medya çalışmaları için de derin ve geniş çapta etkili sonuçlar doğurur. En azından, iletişim çalışmalarının sorularının insan davranışının ve toplumsal deneyimin bütünüyle anlaşılmasındaki merkeziliğinin altını çizerek onun akademideki önemini arttırmasına yardımcı olur. Bu kitaptaki okumalar bu yüzden, iletişim araştırmalarının, toplumdaki kültür ve teknoloji üzerine yapılan ve gittikçe önem kazanan güncel tartışmalara yaptığı katkıyı ortaya koyan daha geniş çaplı bir projenin parçası olarak görülebilir.

Bununla birlikte bu iddialar ileri sürülürken, bu kitap tarafından geliştirilen tarihsel perspektifin birçok önemli ve yeni sorunla uyarıyı gündeme getirdiğini derhal açıklığa kavuşturmak gerekir. Örneğin, eğer iletişim biçimleri ve medya deneyimi insan deneyiminin gelişiminin merkezi olarak alınacaksa, bunlar ne kadar temelde olacaktır? Bu iddia, hem iletişim araştırmalarındaki hem de teknoloji felsefesindeki en son çalışmalarımızın bizi kendisine karşı şiddetle uyardığı bir teknolojik determinizm biçimiyle ne ölçüde çakışır?

Ya da başka bir örnek vermek gerekirse, iletişim tarihine daha derin bir kronolojik anlam kazandırmak ve sorunu insan uygarlığının kökenlerine kadar götürmek istiyorsak, ne kadar eskiye dönmemiz gerekir? Bize geleneksel olarak, iletişimin “evriminin” sözlü kültürden başlayan, basılı yazıyla süren ve elektronik kültürlerle günümüze kadar gelen bir üçleme biçiminde ilerlediği öğretildi. Bununla birlikte günümüzde birçok antropolojik araştırma güçlü bir sözlü kültür öncesi sözsüz iletişim kapasitesi olasılığı üzerinde duruyor. Bunlar, konuşma ve dile dair biçimsel kalıplardan önce gelen jest, duruş, hareket ve işaret sistemleri olabilir. Klasik Yunan’dan bize kalan miras ve retorik’in Batılı akademik bilinçteki uzun ömürlü etkisi, zihnin ve kültürün evriminde sözlü geleneğin yerini biraz abartmış olamaz mı? Eğer öyleyse, sözlü kültür öncesi bir kültürün koşullarının da bu alışılmış üçlemeye dâhil edilmesi ve onu en azından bir dörtlemeye dönüştürmesi gerekecektir.

Ancak bununla ilgili metodolojik sorunlar ürkütücü boyuttadır. Tarih tipik olarak belgesel kayıtların etrafında organize olmuş bir yorumlama olduğu için, sözlü kültürlerin karakteristik özelliklerinin betimlenebilmesi yeterince güçtür. İnsan deneyiminin yazılı belgelerden veya başka somut kalıntılardan önceki dönemleri belirsiz ve son derece spekülâtif bir tarihöncesinin ardında kaybolmaktadır. Bu gibi karanlıkta kalmış sözel ve sözellik öncesi dönemler-

deki iletişim deneyimlerinin doğasını kesin bir biçimde anlamak ve bilmek için gerekli beceriyi nasıl geliştireceğiz?

Bu arada geçiş dönemlerine ne olacak? Üçleme veya dörtleme modelleri bir iletişim kültürü veya geleneğiyle bir başkası arasında keskin bir ayrım olduğunu hayal etmemize yol açıyor. Ama değişim sorunu üzerinde durdukça John Donne'un geceyle gündüz arasındaki sınırı bulma sorunu aklımızı daha fazla kurcalar. Batı'nın yazılı kültürü ne kadar uzun sürmüştü? Ne kadar sözlülük içeriyordu; ya da başka bir biçimde düşünersek, bizim basılı kültür diye düşündüğümüz şeyi, eğer belirlemediyse bile, ne kadar sezdirmişti? Çağımızda bu tarz sorular önemsiz sayılmazlar, özellikle de elektronik bir kültür olduğunu düşündüğümüz şeyin daha henüz ilk günlerini yaşıyorsak.

Ayrıca iletişim deneyimine dair yorumumuzun Batı merkezci karakterini nasıl telafi edeceğiz? Doğu dilleri ve medya deneyimleri hakkındaki bilgimiz, yalnızca Avrupa ve Kuzey Amerika'ya özgü ezberlerin egemen olduğu bir kronolojiden rahatsızlık duymamızı sağlayabiliyor. Aynı zamanda, yalnızca konuşma ve yazma tarihleri bile belki bu çalışmalara çok zengin ve hatta şaşırtıcı malzemeler katabilecek olan Güney Yarımküre'nin birçok büyük uygarlığını sadece yüzeysel olarak inceledik.

Bundan başka ilerleme sorunu hakkında ne yapacağız? Bir basılı yazı kültürünün tipik olarak sözlü veya yazılı gelenekten daha iyi olduğu düşünülür. Peki, öyle midir? Hangi ölçüte göre? Değişimde yitirilen hiçbir şey yok mudur? Sonra, güncel değişimleri nasıl anlamamız gerekir? Modern iletişim araçları teknolojisinin doğası ve etkisine ya kurtarıcı gözüyle bakıyoruz ya da bunları şeytanca buluyoruz. Belirli bir iletişim düzeninde neyin daha iyi neyin daha kötü olduğu üzerine dikkatle düşünmeyi nasıl becereceğiz? Gerçekten, bu soruyu sordüğümüz anda bile söz konusu olan iletişim biçimlerine özgü özel bir düzenin etkisini nasıl açıklayacağız?

Crowley ve Heyer tarafından (önceki baskılarda) seçilmiş okumaların bu tür soruların hepsini birden yanıtladığı söylenemez, hatta bunları yanıtlamaları onlardan beklenemez. Fakat iletişim tarihi üzerine burada sunulan perspektif son derece zengin ve ikna edicidir. Bu çalışma daha karmaşık medya ve iletişim teknolojileri tarihlerinin öğretilmesini kayda değer ölçüde kolaylaştıracak, onlara çok daha ölçülü ve daha fazla bilgiye dayalı bir çerçeve sağlayacaktır. Ayrıca iletişim araştırmaları ve hatta yalnızca tarih alanındaki bilimsel çalışmalarla ilgilenen yeni bir neslin güçlenmesine de yardımcı olacaktır.

Giriş

Bir iletişim aracı –alfabe, matbaa, radyo yayını, internet– neden ortaya çıkar? Kendisinden önce gelen araçlar üzerinde ne gibi bir etki bırakır? Yeni bir araç toplumun gündelik yaşamını nasıl etkiler? Peki ya toplum ve kültür medya pratiklerini nasıl etkiler?

Bunlar *İletişim Tarihi*'nin yirmi beş yıldan uzun bir süredir yönelttiği sorulardan bazıları. Bu süre boyunca sayısız öğrenci ve meslektaş, kitabın editörleri olan David Crowley ve Paul Heyer'a, kendi ilgileri ve mesleki uğraşları açısından bu konunun gittikçe önem kazandığını anlattılar. Routledge'in bize verdiği cesaret ve destek sayesinde Heyer ve Peter Urquhart bu yeni yedinci baskıyı hazırladılar. Bu baskı, medya tarihi hakkında, eski iletişim araçları ve çağdaş iletişim biçimleri arasındaki ilişkileri araştıran yeni makaleler içermesinin yanı sıra, Twitter gibi yeni medya biçimlerini tarihsel olarak bağlamsallaştıran bazı seçkin ve yeni bilimsel çalışmalara da yer veriyor. Bu zengin çerçeve, kendi alanlarının öncüsü olduğu kabul edilen yazarlardan seçilmiş yazılar kullanılarak oluşturuldu. Fakat bu yeni baskının hedefi önceki baskılara göre biraz değişti: İletişim alanında çalışanları, iletişim araçlarının insanlık tarihinin daha geniş bir bağlamı içerisindeki kullanımlarını ve ortaya çıkardıkları sonuçlarını anlamak için insan davranışının ve toplumsal deneyimin gelişimini değerlendirmeye davet etmek. Bu metin bizi, iletişim araçlarının hem toplumsal düzenin sürdürülmesinde hem de güçlü değişim araçları olarak nasıl etkili olduklarını ortaya koymaya yardımcı olacak bir yolculuğa çağırıyor.

İletişim araçlarının tarihteki rolüyle ilgili konular geniş, hatta bizce tek yazarlı bir ders kitabında rahatlıkla içerilemeyecek kadar geniş kapsamlıdır. Crowley ve Heyer, başlangıçtan itibaren gidilecek en iyi yolun, araştırmaları birbirlerine doğrudan bağlı veya birbirlerini tamamlayıcı olan örnek bir katılımcı topluluğuna yer veren bir derleme olacağını hissetmişlerdir. Geçmiş baskılarda olduğu gibi bütün katılımcılar bize çeşitli iletişim araçlarının ve bunların gelişimlerinin karakteristik özellikleri ve insan için anlamları üzerine birçok şey anlatmaya çalıştılar. Katılımcıların birçok farklı disiplinden geliyor olması şaşırtıcı

tıcı olmamalıdır. İletişim tarihi veya zaman zaman anıldığı haliyle medya tarihi, çoğunlukla iletişim ve kültürel çalışmalar disiplinleriyle ilgili olmakla birlikte, mimari, arkeoloji, antropoloji, tarih, gazetecilik, edebiyat eleştirilenliği, siyaset bilimi ve sosyoloji gibi çok çeşitli alanlara dayanır ve bunlarla ilgilidir.

Bu Baskıdaki Yenilikler

Richard Butsch, Gary Edgerton, Paul Heyer ve Alice E. Marwick gibi yazarlara ait yeni yazılara yer verildi. Çalışmalarına önceki baskılarda yer verilmiş olan Walter Ong, Tom Standage ve Mitchell Stephens gibi yazarlardan seçkiler de bulunuyor.

Yedinci baskıyı, tarihöncesiyle başlayıp günümüzün dijital çağıyla bitirerek sekiz parçaya ayırdık. Öğrenciler, bazı kısımlardaki katılımcıların birbirlerinin eserlerine veya kitabın başka bir kısmındaki bir yazarın eserine atıfta bulunduğunu fark edeceklerdir. Sonuç olarak, kitabı oluşturan bu sekiz kısmın hem kendi içinde hem de birbirleri arasında dikkate değer bir birlik oluşturduğunu göreceğinizi düşünüyoruz.

Öğrencilerin bu bağlantıları daha iyi değerlendirmesine yardımcı olmak ve konumuz hakkında genel bir bakış sunmak amacıyla, bu sekiz kısmın her biri için, o kısmın içerdiği makalelere dair bir açıklama sunan, temel kavramları ve konular arasındaki geçişleri açıklayan ve okurun bu makalelerin her birini daha iyi değerlendirmesine yardımcı olabilecek arka plan malzemelerine atıfta bulunan birer giriş yazısı yazdık.

Teşekkürler

Bu ders kitabının yirmi beş yıldan uzun bir süredir yayınladığımız tüm baskılarında benim (Heyer) yardımcı editörüm olan David Crowley'e özel olarak teşekkür etmemiz gerekiyor. Neredeyse bir kitabın raf ömrü kadar uzun olan bu süre, kitabın konusuna yönelik ilginin ne ölçüde arttığını ortaya koyuyor. David ve ben, yıllar önce McGill Üniversitesi'nde birlikte çalışırken iletişim tarihi alanındaki araştırma ve eğitim tercihlerimiz bakımından birbirimizle ortaklaşıyorduk. Öğrencilerimiz için uygun giriş metinleri aradık, ama başarılı olmadık. Bununla beraber, alanın çeşitli cephelerini kapsayan çok sayıda disiplininde birçok kapsamlı çalışma bulunuyordu. David, bu alan hakkında genel bir bakış sunan bir kitabın yazılmasını beklemek veya bizzat böyle bir çalışmaya girişmek yerine, iyi tasarlanmış bir seçkinin konuya hakkını daha fazla verebileceğini öne sürmüş, ben de ona katılmışım. *İletişim Tarihi* işte bu şekilde doğmuştu.

David'in artık yardımcı editörüm olmamasına rağmen, onun yerini eski öğrencilerinden biri olan, meslektaşım Peter Urquhart aldı. Bununla beraber, bizi epey mutlu edecek şekilde, zaman zaman bir klasik olduğu söylenmiş olan bu eseri güncellerken bize zekice tavsiyelerde bulunmuş olması (ve bazı bölüm

girişlerinde bazı kavrayışlı gözlemlerinden yararlanmış olmamız) sebebiyle David'in hâlâ bizimle beraber olduğunu söyleyebiliriz.

Son olarak, yıllar boyunca devam eden bu proje için bize cesaret vermiş ve sık sık yardımda bulunmuş birçok kimselerden bazılarını burada anmak isteriz. Teşekkürler; Alison Beale, Anouk Belanger, David Black, Rhianon Bury, Bill Buxton, Ella Chmielewska, Ian Chunn, Hart Cohen, Lon Dubinski, Derrick de Kerckhove, Jane Dickson, Elin Edwards, Bruce Ferguson, Jonathan Finn, Jib Fowles, Kathleen Galarneau, Robert Graham, Lynne Hissey, Sylvia Hoang, Richard Herbert Howe, Jesse Hunter, Iwona Irwin-Zarecka, Liss Jeffrey, James B. Johnston, Stephen Kern, Bill Leiss, Rowly Lorimer, Oya Majlesi, Shauna McCabe, David Mitchell, Ira Nayman, Jean Ogilvie, John Rowlandson, Lise Ouimet, Herbert Pimlot, Firoozeh Radjei, Gertrude Robinson, Wik Rowland, Leslie Shade, Brian Shoemsmith, Ed Slopek, Steve Stack, Jonathan Sterne, Graham Thompson, Phil Vitone, merhum James Wong, Darren Wershler, Gaius Gilbert, Lisa Sumner, Martin Dowding, Andrew Herman, Barbara Jenkins, Erin Macleod, Jonathan Finn ve Jade Miller.

Yardımları için Kanada Ulusal Arşivi'ne, McGill Üniversitesi Sanat Tarihi ve İletişim Araştırmaları'na, Wilfrid Laurier Üniversitesi İletişim Araştırmaları Bölümü'ne, Toronto Üniversitesi McLuhan Kültür ve Teknoloji Programı'na ve The InterNet Group'a teşekkür ederiz.

Ayrıca editörümüz Laura Briskman'a, yardımcı editörümüz Nicole Salazar'a ve Routledge'da çalışan diğer güzel insanlara da teşekkürler.